

författarna som litterär förebild. Men Cicero var också den främste politiske retorikern, en centralgestalt i den politiska filosofins republikanska tradition som ju var ett så viktigt inslag i frihetstidens politiska kultur. Det behövs knappast tilläggas att det finns ett flertal olika gymnasieutgåvor av Ciceros tal och retoriska skrifter tryckta i Sverige från 1600- och 1700-talen. Denna typ av alternativa val kan emellertid alltid föreslås en avhandlingsförfattare. Annie Mattssons avhandling fungerar utmärkt även med de val som nu gjorts.

Andreas Hellerstedt

Lea Niskanen, *Boktryckarna i Åbo 1750–1828: en bokhistorisk studie genom ett yrke*, Bokhistoriska skrifter 5 (Lund: Avdelningen för ABM och bokhistoria, 2010). 283 s.

Under år 2010 disputerade tre bokhistoriker i Lund. En av dem var Lea Niskanen. Hennes avhandling undersöker den i Finland välkända tryckerifamiljen Frenckell och dess etablering som företagare i Åbo från 1750-talet. Den förste Frenckell, invandrad boktryckargesäll från Tyskland, bosatte sig i Åbo där akademien under ett sekel hade drivit tryckeri för sina publikationer. Men det var inte lätt för invandrarerna när han försökte etablera nytt tryckeri i den traditionsbundna och strängt reglerade branschen. Den unge Johan Christopher Frenckell vann inte heller framgång med tillståndsansökningar i Borgå och Viborg. Efter tio år i Finland titulerades han fortfarande boktryckargesäll hos tryckeriägaren Merckell i det akademiska tryckeriet i Åbo.

Avhandlingsförfattaren utgår från Pierre Bourdieus kultursociologiska terminologi såsom fält, habitus och kapital. Angreppssättet känns igen från Bo Petersons avhandling om Norstedts och Petra Söderlunds om V. F. Palmblads förlag för de svenska romantikerna,

ehuru dessa handlar lika mycket om förlagshistoria som tryckerihistoria. I Niskanens avhandling ligger fokus på tryckeriyrket i ett tidigare utvecklingsskede. För att Frenckell skulle kunna göra karriär inom boktryckeriet behövdes inte bara egenförvärd yrkesskicklighet utan också ekonomiskt och symboliskt kapital. En lyckosam omständighet var att han gifte sig med forne akademiboktryckarens styvdotter, vilket gjorde att han kunde vinna istället för det åtråvärda tryckeriet. Men ekonomin var ett ständigt bekymmer. Skuldsättningar och sjukdomar pressade Frenckell.

Men så dök Jacob Bremer upp – framgångsrik Åboköpmann villig att satsa kapital i tryckeriet. Frenckell och Bremer blev 1765 bolagsmän på tjugo år med ensamrätt att trycka allt akademiskt tryck samt psalmböcker och katekeser. Man kan likna Bremer vid den tidens riskkapitalist, som i Åbotryckeriet såg möjligheter att få avsättning för papper från ett av honom anlagt pappersbruk. Till hjälp att sköta tryckeriets verksamhet valde Bremer sin svåger Carl Hising. Samarabet mellan Bremer, Hising och Frenckell skulle komma att kantas av ständiga stridigheter, eftersom uppgörelsen dem emellan var svårtolkad. Frenckells symboliska kapital som yrkesman kolliderade med det ekonomiska kapitalets talesmän. Hising lär även ha haft bättre gehör som arbetsledare i tryckeriet.

Frenckell kände sig förorättad över att Hising tagit bort hans namn som boktryckare på titelbladet och han sökte förgäves slå vakt om sitt varumärke, men fick inte medhåll från konsistoriet. Niskanen åskådliggör turerna i de invecklade processerna och sätter in dem i ett sammanhang där Bourdieus termer kan användas som redskap för att förklara de stridandes positioner i fältet. Det gällde tryckeriets skötsel och anseende. Det spännande förloppet ledsagas av hänvisningar till mustigt källmaterial från fejderna.

Frenckell den äldre hade en lång väg att gå för att uppnå status som akademiboktryckare

med tryckeri i egen regi. Niskanens skildring av Åbo akademis utveckling med frihetstidens utilism, den komplicerade språkfrågan, Aurora-sällskapet, Åboromantiken et cetera utgör egentligen en idéhistorisk studie i sig. Diskussionen om det akademiska livet som kulturellt kapital och de viktiga relationerna mellan Finland och Sverige i kulturellt hänseende hade vunnit på att stramas upp och renodlas mera. Detta hade gärna fått vara en upptakt till studien – lika angelägen som förklaringsmodell som de teoretiska piruetterna kring Bourdieu.

Det är först den andre Frenckell, med samma namn som fadern, som tar ett eget kliv in i den akademiska världen genom att 1776 försvara en avhandling, som han påpassligt dedicerade till bolagsmannen i tryckeriet Carl Hising. Det var tre år före faderns bortgång. Sonen var givetvis skolad i tryckeriryrket och ärvde ett socialt och kulturellt kapital. Successivt lyckades magister Frenckell expandera verksamheten. Frenckell II fick 1786 kontrakt som akademiboktryckare och började förlagsverksamhet med finska psalmböcker och katekeser som bas. Tryckeriet utvidgade sitt tyfförråd – en manifestation av det symboliska kapitalet. Åbotrycket kom att uppnå hög typografisk kvalitet under den gustavianska tiden. Frenckell blev känd för att följa modet i sina stilval under Porthans tid som vetenskaplig inspiratör i Åbo. Boktryckarsonen raffinerade familjeföretagets varumärke i estetiskt hänseende. Och 1794 stod Frenckell som ensam ägare till det pappersbruk som Jacob Bremer varit med och startat.

Vid ingången av 1800-talet var Frenckell den yngre en förmögen man. Läroböcker och upplysningskrifter utgivna av Hushållningssällskapet samt ökad nöjesläsning via läsesällskap och lånbibliotek bidrog till att diversifiera tryckalstren. Förlagsverksamheten pockade på. Efter kriget 1808–1809 började den ekonomiska konkurrensen hårdna och 1812 beslutades att göra Helsingfors till huvud- och regeringsstad. Framtiden för Åbo var osäker. Den tredje generationen Frenckell hade 1809 blivit

faktor i Åbotryckeriet. Men det frenckellska tryckeriets monopolställning började alltmer ifrågasättas. 1814 bildades bolaget Frenckell & Son – man konverterade sitt kapital. Efter Åbo brand 1827 startade bokhandel och boktryckeri i Helsingfors. Den frenckellska firman fanns nu i både Åbo och Helsingfors.

I bourdieuska termer hade boktryckeriverksamheten under de första årtiondena av 1800-talet utvecklats till ett självständigt autonomt fält med tydliga polariteter mellan konkurrerande hierarkier. När man skaffat sig ett varumärke följde även ekonomiska vinster, som skapade symboliska och ekonomiska tillgångar. Namnet Frenckell & Son representerade ett konsekrationskapital i det sociala rummet som kom att leva kvar in på 1900-talet. Först 2008 meddelades att det frenckellska tryckeriet gått i konkurs – Finlands äldsta aktiebolag och Nordens äldsta tryckeri.

Språkliga svagheter i form av felvalda prepositioner och klumpig ordföljd stör läsningen ibland. Teorins applicering på materialet blir stundom baktung och har inte riktigt hunnit mogna. Visserligen återges kartor över tryckeriets placering i staden Åbo, men en kronologisk tryckeriägarlängd hade inte skadat. Läsaren har ibland svårt att hänga med i den historiska framställningen i en för övrigt väsentlig och bitvis spännande bokhistorisk avhandling.

Gunnel Furuland

Carola Nordbäck, *Lycksalighetens källa: kontextuella närläsningar av Anders Chydenius budordspredikningar 1781–82* (Åbo: Åbo Akademi University Press, 2009). 408 s.

I spåren av ett ökat välbehövligt intresse för religionens betydelse under tidigmodern tid har också predikan kommit i fokus på olika sätt för sjuttonhundratalsforskare inom skilda discipliner. Predikan har studerats inte bara